

„Dialog mezi hluchými“? K problematice vztahu sociologie a historie

JIRÍ ŠUBRT*

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

“A Dialogue between the Deaf”? The Relationship between Sociology and History

Abstract: The article discusses the relationship between sociology and history in three steps. The first part compares the opinions of researchers who believe that the dividing line between sociology and history should be transcended (Giddens, Abrams) and those who fundamentally disagree with this view (Goldthorpe). The second part looks back in time to show the reciprocal ties between history and sociology as they gradually grew apart and then drew closer again, leading to the emergence of historical (comparative) sociology. The third part deals with the subject of social change, which is viewed as a key problem in historical sociology, and is also seen as an area of research where sociology and history should join forces to address social issues.

Keywords: sociological theory, history, historical sociology, study of civilizations, social change, evolution.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2008, Vol. 44, No. 5: 969–988

Vztah sociologie a historie je složitý a zdaleka ne harmonický; má mnoho rovin aspektů, které značně ztěžují a znepřehledňují jeho teoreticko-metodologické uchopení a zároveň vytvářejí i řadu „třecích ploch“ a kontroverzních témat. Komunikace mezi oběma disciplínami je namnoze zatížena vzájemnou neznalostí a ignorancí, ale také četnými předsudky, jednostrannostmi, ba dokonce i některými názorovými krajnostmi. Na samém začátku tohoto příspěvku budiž řečeno, že pokud se v něm hodláme komplikovaným vztahem sociologie a historie zabývat, činíme tak s vědomím toho, že náš přístup musí být – vzhledem k tematické šíři problému – nutně selektivní, a že má navíc i určité limity dané tím, že v něm dominuje sociologická perspektiva a její specifický úhel pohledu. Je velmi pravděpodobné, že pokud by pojednání na stejné téma napsal historik, byla by v něm pozornost věnována i jiným, dalším otázkám, stanoviska k jednotlivým problémům by se patrně v té či oné míře lišila, a také akcenty by zřejmě byly spojeny s jinými tematickými okruhy.

* Veškerou korespondenci posílejte na adresu: doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc., Katedra sociologie, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Celetná 20, 116 42 Praha 1, e-mail: jiri.subrt@ff.cuni.cz

Úskalí dialogu mezi sociologií a historií

V počátcích dějin sociologie byla mnohými zakladateli oboru kladena jako zásadní otázka po předmětu jejího bádání. Pro následující generace sociologů však už takové tázání postupně ztratilo svůj význam a naléhavost. Problém však nezmišel zcela a definitivně, naopak v některých diskusích a sporech se dnes znovu vynořuje a vrací na odbornou scénu. Dokladem toho je i polemika týkající se vztahu sociologie a historie.

V knize *Central Problems in Social Theory* vyslovil její autor Anthony Giddens [1979: 230] myšlenku, že pro rozlišení sociálních věd a historie neexistují ani logické, ani metodologické důvody. K tomuto tvrzení se krátce nato přihlásil vůdčí představitel britské historické sociologie Philip Abrams [1982: 2], který pod jeho vlivem zformuloval tezi, podle níž historie a sociologie jsou a vždy byly jednou a tou samou záležitostí. Giddens sám se pak pokusil vyargumentovat toto stanovisko ještě jednou ve své patrně nejdůležitější teoretické práci *The Constitution of Society* [Giddens (1984) 1988].

Historik, jak říká Michael J. Oakeshott, kterého Giddens cituje, se snaží prostřednictvím fragmentů minulosti, jež se dochovaly, odhalit ty aspekty minulosti, jež se nedochovaly. „Historik nachází přístup k minulosti jediné přes tato torza. A po historickém výzkumu se žádá, aby je sbíral tam, kde se rozptýlila v současnosti, odhaloval, co se mohlo ztratit, vnášel jistý řád do tohoto chaosu, napravoval škodu, kterou mohla utrpět, doplnil je tam, kde jsou neúplná, odkryl jejich vzájemné vztahy, rozpoznal zbytky podle jejich původu a tímto způsobem určil jejich autentický charakter jako praktický či filozofický, popřípadě umělecký a jiný výkon z minulých dob.“ [Oakeshott 1983 podle Giddens 1988: 414]

Giddens soudí [ibid.: 414–416], že Oakeshottova charakteristika historické vědy nabízí v zásadě dvojí možnost výkladu: jednak ji můžeme pojímat jako vědu, která se zabývá odhalováním ztracené minulosti, jednak jako určitý vědecký typ interpretace textů, prováděný pomocí specifických badatelských technik. Podle první verze výkladu se historická věda vyznačuje tím, že má svůj vlastní předmět bádání; podle druhé verze spočívá specifikum historické vědy primárně v její metodologii. Podle Giddense není ani jedna z obou variant dostatečně přesvědčivá. Konstatuje, že interpretativní přisvojení minulosti nelze provádět bez zřetele ke kulturním rozdílům, s nimiž se setkáváme jak v dimenzi času, tak i prostoru. Historikové, i když se specializují na určitou konkrétní tematiku, se nemohou vyvázat ani z těchto širších vazeb, ani ignorovat aktuální dilemata, která řeší soudobé sociální vědy. Sociální vědci na druhé straně pak nemohou být při svém úsilí o konstrukci abstraktních pojmů a obecných teorií zbaveni nutnosti hermeneutické interpretace textů a kulturních objektů. Z toho Giddens vyvozuje, že neexistuje nic, co by dokázalo odlišnost mezi historickými a sociálními vědami dostatečně racionálně zdůvodnit. „Historický výzkum je sociálněvědní výzkum a naopak.“ [ibid.: 416] Pokud tu nějaká hranice existuje, pak je to hranice daná dělbou práce na společném předmětu, nikoli však důvod pro logický či metodologický rozkol.

Ať už Giddensovy argumenty přijímáme, či nikoli, skutečností zůstává, že sociologové a historikové společnou řečí nehovoří. Peter Burke [1989: 10] v této souvislosti připomíná výrok Fernanda Braudela o „dialogu mezi hluchými“. Podle Burkova [ibid.: 11] názoru je nutné za tímto problémem vidět nejen dvě různé profese, nýbrž také struktury s odlišným jazykem, preferovanými hodnotami a styly myšlení, které jsou formovány rozdíly ve způsobu vzdělání a profesní přípravy: sociologům bývá bližší pracovat s čísly, historikům naopak se slovy; sociologové tíhnou k poznávání pravidel a k ignorování odchylek, historikové naopak tendují k důrazu na jednotlivé a specifické. Ostatně S. M. Lipset viděl svého času rozdíl mezi sociology a historiky jednoznačně: „Úkol sociologa spočívá ve formulaci a ověření obecných hypotéz, perspektivně zasazených do širšího teoretického rámce... Historie se musí zabývat analýzou určité řady událostí nebo procesů. Kde sociologie toužebně vyhlíží pojmy, které by obsáhly velký počet partikulárně popisovaných kategorií, tam se historik musí těsně přimknout ke skutečnému dění a vyhnout se výrokům, které by spojením nějakého chování na určitém místě a v daném okamžiku s jiným chováním někde jinde vedly k deformacím v popisu událostí, které se v analyzované řadě okolností odehrály.“ [Lipset 1968: 22]

Burke [1989: 9–10] soudí, že obě disciplíny jsou ohroženy nebezpečným zúžením své perspektivy. Historikové specializující se na určitý problém mají tendenci vnímat ho jako něco jedinečného, což jim brání vidět jej i jako kombinaci prvků mající své paralely na jiných místech. Sociologové mají naopak sklon zobecňovat vše optikou současných zkušeností a perspektivu dlouhodobých historických procesů a sociálních změn ignorovat. Vztah mezi oběma profesemi je navíc poznamenán i řadou pověr a stereotypů: sociologové bývají historiky vnímáni jako lidé, jejichž abstraktní žargon postrádá smysl pro konkrétní místa a dobu; historikové mívají naopak image sběratelů drobností a kuriozit, kteří nejsou schopni své poznatky exaktně a sofistikovaně analyzovat.

Řada sociálních vědců se dnes domnívá, že hranice, které oddělují sociologii a historii, by měly být překonány. Jsou však i takoví, kteří se proti tomu velice důrazně staví. Jedním z nich je John H. Goldthorpe, který na toto téma publikoval v roce 1991 stať, jež vyvolala velmi výraznou odezvu [Goldthorpe 1991, 1994]. V tomto případě je v první řadě patrně zajímavý už sám fakt, že Goldthorpe historii v 50. letech 20. století studoval v Londýně na University College. Autor vzájemně porovnává badatelské přístupy obou disciplín a konstatuje, že v nich existují rozdíly, které zdaleka nespočívají pouze v tom, že jedni jsou orientováni na minulost, zatímco druzí na přítomnost. Historikové kladou důraz na to, aby jejich poznatky byly velmi přesně časoprostorově lokalizovány; sociologové naproti tomu věří, že jejich poznání může takové časoprostorové koordináty překračovat. Goldthorpe si v této souvislosti bere na mušku zejména ty své kolegy, kteří se s velkými zevšeobecnujícími nároky pouštějí do sepisování toho, co on s neskrývanou ironií označuje jako „grand historical sociology“ – tedy sociologických koncepcí dějin.

Goldthorpe [1991: 212] začíná své úvahy vzpomínkou na dobu, kdy si jako student historie osvojoval určitý metodologický standard – cosi jako „katechismus“ metod, který začínal otázkou: *What is a historical fact(?)*, a pokračoval odpovědí: *A historical fact is an inference from the relics* (historický fakt je to, co je vyvozeno z pozůstatků – „reliktů“). Autor konstatuje, že k poučce, jež tvrdí, že minulost lze poznat pouze na základě toho, co z ní fyzicky přežilo, se dodnes hlásí. Pozůstatky, které historická věda studuje, jsou různého druhu, mohou to být přírodní předměty (kosti), artefakty (nástroje, zbraně, stavby, umělecká díla), především se však jedná o psané dokumenty („objektivovanou komunikaci“).

K otázce „reliktů“ Goldthorpe poznamenává, že jejich počet (pokud se jedná o určitou dobu) je konečný a jsou nekompletní (jejich množství se může v důsledku ničení zmenšovat, nemůže však narůstat). To, oč se historikové snaží, je objevit nové, dosud nenalezené pozůstatky a přidat je k souboru těch, které jsou již známy a slouží jako zásobárna důkazů pro jimi formulovaná tvrzení. Ve srovnání s tím má sociologie, jak autor konstatuje, jedno podstatné privilegium, a sice, že není odkázána pouze na „relikty“, nýbrž může svá data sama produkovat, a tím své důkazy vyrábět (*to generate evidence*). Terénní výzkum pro ni vytváří vědecký materiál, který tu před tím neexistoval. Tím se sociologie vzhledem k historii dostává do podstatně výhodnější pozice, zároveň však ale ztrácí smysl pro jemnost a opatrnost při zacházení se zdroji a prameny, kterou se vyznačuje práce historiků. Markantně se to podle Goldthorpe projevuje právě v dílech, která jsou rozvíjena v oblasti historické sociologie; autor [ibid.: 222–223] má přitom na mysli zejména dva klíčové představitele této disciplíny, Barringtona Moorea a Thedu Skocpol.

V pracích, které usilují o zevšeobecňují sociologický pohled na historické procesy, Goldthorpe shledává závažný metodologický problém. Upozorňuje na to, že pro historické sociology se stává zdrojem jejich poznatků nikoli zkoumání původních pramenů („reliktů“), nýbrž analýza sekundárních zdrojů; historičtí sociologové čerpají své informace z literatury psané historiky. Tím však dochází k tomu, že spolu s daty jsou z děl historiků nerefléktovaně přejímány i jejich interpretace. Goldthorpe nepovažuje zacházení sociologů s prameny, které historikové s velkým úsilím vyhledali a s ještě větší opatrností interpretovali, za dostatečně seriózní a vědecké. Autor apeluje na mnohem větší zdrženlivost sociologů, pokud jde o rozsáhlé a přitom nutně selektivní využívání odkazů na historickou literaturu za účelem podpory sociologických koncepcí a teorií. Domnívá se, že sociologové by se měli zabývat minulostí pouze tehdy, když je to vzhledem k povaze zkoumaného nezbytně nutné, a že v tomto případě by pak měli stejně jako historikové pracovat s původními prameny. Celá Goldthorpova úvaha ústí v závěru, v němž jsou historie a sociologie označeny za dva *significantly different intellectual enterprises* [ibid.: 225]. Autor nevěří, že by sociologové mohli dokázat nějakou velkou teorii „transhistorického“ typu vytvořit. Jakékoli úvahy o tom, že sociologie a historie jsou nebo mají být jedno a totéž, považuje autor za mylné a nebezpečně zavádějící a sociologům doporučuje, aby se raději přestali bádáním v oblasti historie zabývat.

Goldthorpova stať vyvolala řadu polemických reakcí, z nichž některé dostaly prostor v *British Journal of Sociology* v r. 1994. Michael Mann [1994: 37] vyjádřil nesouhlas s Goldthorpovou tezí, že by se sociologie měla zabývat pouze soudobými společnostmi; podle Manna je sociologie vědou o společnostech vůbec, bez ohledu na dobu jejich existence. Joseph M. Bryant [1994: 13–14] odmítl představu, že by historická sociologie měla být považována za jakousi druhořadou konstrukci postrádající dostatečné empirické základy. Upozornil na to, že práce historiků i sociologů má dvě složky; tou první je „reportování“ (*reportage*), tou druhou interpretace (*interpretation*). Reportování se týká dat a informací, která jsou k dispozici, interpretace se snaží v těchto datech nalézt smysl a význam. O relevanci a hodnotě vědeckého výkladu pak nehovoří pouze samotná data, ale právě to, jak je jejich interpretace vnitřně konzistentní a přesvědčivá. Nicos Mouzelis [1994: 35] dodává, že všichni historikové, kteří provádějí velké syntetické práce, pracují v podstatě se stejným sekundárním materiálem, který používají historičtí sociologové, a jsou tak vystaveni i stejným metodologickým problémům.

Oněkolik let později na tuto diskusi navázala Gertraude Mikl-Horke [1999a]. Rakouská autorka hodnotí Goldthorpův požadavek, aby sociologie upustila od jakéhokoli zaobírání se historií, jako přehnaný. Přehlíží podle ní skutečnost, že každá sociální realita je historické povahy a všechna sociologická data se nakonec stávají součástí historie. Mikl-Horke [ibid.: 11] uvádí, že v oblasti empirického výzkumu došlo k přiblížení mezi historickými a sociálněvědními metodami, které Goldthorpe nebere na zřetel; metody hermeneutiky a kritiky pramenů, matematické analýzy a statistické metody jsou zrovna tak metodami sociologie, jako historie. Autorka s dokazem na J. G. Droysena konstatuje, že historický výzkum vychází nejen z „relics“, tj. konkrétních k dispozici jsooucích stop, artefaktů a dokumentů, nýbrž také z „tradice“. Goldthorpe podle ní ignoruje kulturní dějiny jako dějiny mentalit, způsobů myšlení, každodennosti a kolektivní paměti. Část minulosti je součástí přítomnosti a působí v ní na aktuální jednání – buď na jeho orientaci a nebo (v institucích a strukturách) jako rámcová podmínka. Inspirována dosavadní diskusí se Mikl-Horke [ibid.: 22] pokusila vymezit určité požadavky, které by měla historická sociologie ve svém bádání respektovat. Patří k nim: porozumění teorii jako prostředku a nikoli cíli; diferencované, nikoli nekritické zacházení s poznatky historické vědy, a pokud možno i práce s prameny; interpretační opatrnost zejména v odkazování na obecné, strukturální faktory; porozumění přítomnosti jako něčemu, co je historicky založené.

Už na začátku 80. let 20. století Philip Abrams [1982: 300] optimisticky prohlásoval, že během dvou posledních desetiletí došlo v historických vědách ke zveřejnění takových „teoreticky sebevědomých“ prací, které jednoznačně ukázaly, že představa, podle níž má být sociologie teoretická a historie deskriptivní, je přežitek; čím více se podle tohoto autora prohlubuje teoretická dimenze historické vědy, tím více se stává zřejmějším, že setrvávání zbytku profesionálních historiků na stanovisku, podle něhož není teorie součástí jejich oboru, je nadále neúnosné. Přestože během posledních let k určitému přiblížení mezi historií a sociologií skutečně došlo (a to zejména zásluhou historické sociologie), není možné přehlížet

skutečnost, že komunikace a kooperace mezi oběma disciplínami je stále velmi komplikovaná a příliš se neprohlubuje. Sociologové si vytvářejí o dějinách své vlastní představy a historikové zase po svém pracují s některými základními sociologickými pojmy. Význam Goldthorpova příspěvku [Goldthorpe 1991] spočívá v tom, že diskuse, kterou vyvolal, učinila ze vztahu obou vědních disciplín ústřední problém. I když nelze popřít, že přístup k dějinám, který nalézáme u historických sociologů, se od přístupu historiků v řadě ohledů odlišuje, není možné tuto odlišnost interpretovat v tom smyslu, že sociologie má být teoretickou disciplínou, zatímco úkol historie spočívá v orientaci na sbírání faktů a jejich deskripci.

Goldthorpova snaha prosadit ostrou dělící čáru mezi historií a sociologií je značně problematická, autorovi však nelze upřít, že svou kritikou zasáhl historiickou sociologii do určité míry oprávněně. Lze z ní mj. vyvodit poučení, že sociologie nemůže ve svém přístupu k dějinám vycházet pouze ze svých vlastních perspektiv a ignorovat přitom metodologické postupy a konvence, které jsou charakteristické pro historickou vědu. Bylo by chybou, kdyby se historičtí sociologové nezajímali o metodologické diskuse k interpretaci historických pramenů a historickou literaturu využívali pouze jako „kamenolom“ sloužící k dobývání suroviny, z níž lze bez problémů vytvářet dalekosáhlé konstrukce. Podceňovat nelze ostatně ani to, že i v dnešní době je historická sociologie vystavena „pokusení“ vytvářet koncepce, které mohou mít nebezpečně blízko k tomu, co kdysi Karl R. Popper [2000] označil a kritizoval jako historicismus (předpoklad, že historický vývoj má předem daný, závazný charakter, který je dán povahou univerzálních historických zákonů, které lze odhalit a na jejichž základě „připravovat“ příchod budoucnosti). Je zřejmé, že přístup k historii teorii vyžaduje, otázkou proto není „teorie – ano, či ne“, nýbrž adekvátnost takové teorie.

O vzájemném vzdalování a přibližování

Máme-li v plné šíři pochopit, z čeho dnešní stanoviska k otázce vzájemného vztahu mezi sociologií a historií pramení, je třeba si připomenout, jakou má celý tento složitý problém minulost. K tomu je nutné poznamenat, že formát odborné stati nedovoluje věnovat se dané tematice podrobněji, a nutí nás omezit se na zkratku, jež nastíní sledovaný vývoj jen ve velmi hrubých obrysech.

Oporu pro tento záměr můžeme nalézt zejména v díle Petera Burka [Burke 1989: 12–34], který se vrací nazpět do 18. století, aby připomněl dobu, v níž někteří sociální teoretikové, jako např. Charles-Louis Montesquieu (1689–1755), Adam Ferguson (1723–1816) či John Millar (1753–1801) tvořili práce, které svým zaměřením představují významný příspěvek jak k oboru historie, tak i k dějinám předsociologického myšlení. V té době ještě nebylo problémem, aby politická historie, sociální historie a předsociologické myšlení ve spisech jednotlivých autorů koexistovaly a vzájemně se propojovaly. Dokladem toho je např. i dílo, jež vytvořil britský historik Edward Gibbon (1737–1794), či v pozdější době francouzský historik Jules Michelet (1798–1874).

Od poloviny 19. století však dochází k významným proměnám. Dominantním se v té době stává přístup prosazovaný německým historikem Leopoldem von Ranke (1795–1886), podle kterého má být historická věda založená na systematickém a kritickém výzkumu pramenů, jehož cílem je ukázat, jak to v minulosti „vlastně bylo“ (zu zeigen, wie es eigentlich gewesen) [Wiersing 2007: 369]. Rankovské dějepiscectví se v důsledku tohoto změření orientovalo na politické dějiny, které mohly být studovány na bázi oficiálních dokumentů nejlépe. Této tendenci navíc nahrávala i skutečnost, že k opravdové profesionalizaci historie dochází teprve v tomto čase, kdy vznikají první odborné ústavy a periodika. To, co bylo ze strany vlád v jednotlivých zemích finančně podporováno, bylo psaní dějin, které mohly sloužit jako nástroj propagandy a státní výchovy občanů. V této situaci začaly být práce sociálních a kulturních historiků posuzovány jako neuspořádané, nedostatečně vědecké a neslučitelné s novými profesními standardy. Je to mj. i případ Jacoba Christopa Burckhardta (1818–1897), jehož práce *Kultura renesance v Itálii* (1860) se v době svého vzniku nesetkala s úspěchem a jako velké a významné dílo byla uznána teprve dodatečně. Určitou výjimku představoval ve Francii historik (a učitel Émila Durkheima) Numa Denis Fustel de Coulanges (1830–1889), jehož kniha o antické obci *La Cité antique* (1864) získala respekt, přestože spojovala historickou a sociologickou perspektivu. V Německu naopak narazil na tvrdou kritiku a neporozumění Karl Lamprecht (1856–1915), který se proti panujícimu individualismu a víře, že dějiny dělají velcí mužové (Heinrich von Treitschke), pokusil postavit sociální, hospodářské a kulturní dějiny [Wiersing 2007: 474–477].

Už od 19. století se mnozí historikové odklánějí od sociologie proto, že je pro ně příliš abstraktní, zjednodušující a neschopná postihnout jedinečnost konkrétních událostí. Do teoreticko-metodologické roviny byl pak tento problém přenesen německými filozofy, Wilhelmem Diltheyem (1833–1911), Wilhelmem Windelbandem (1848–1915) aj. [Käsler 1978: 142–162]. Dilthey vyzvedl rozdíl mezi přírodními vědami, které usilují o vysvětlení (*erklären*) „zvnějšku“, a vědami humanitními (*Geisteswissenschaften*), jejichž cílem je „vnitřní“ porozumění (*verstehen*). Windelband označil přírodní vědy jako „nomotetické“, směřující k odhalení všeobecných zákonů, a humanitní vědy jako „idiografické“, mající za úkol líčit jednotlivé, jedinečné události. Mnozí sociologové tuto hranici mezi idiografickými a nomotetickými vědami posunuli a spojili ji s rozdílem mezi historií, jejíž myšlení je orientováno partikulárně a popisně, a sociologií, jejímž úkolem je dospívat ke zobecnění. Pro historii naopak se sociologie stává jakousi pseudovědou, která využívá metody, jež jsou vhodné ke zkoumání přírody, avšak nikoli lidských dějin.

Na konci 19. století do tohoto tříbení názorů navíc zazníval ohlas polemik, které v té době probíhaly v ekonomii a jsou známé jako *Methodenstreit* (spor o metodu) mezi rakouskou školou (Carl Menger) a německou historickou školou (Wilhelm Roscher, Gustav Schmoller, ale také např. i Max Weber a Werner Sombart). Tento spor probíhal na třech rovinách a týkal se využití deduktivních a induktivních metod, exaktních a empirických zákonů, metodologického individualismu a kolektivismu [Loužek 2001].

Sociologie se v 19. a na počátku 20. století zajímala nejen o současnost, ale i o minulost. Dimenze dějin představovala v této době u Augusta Comta, Herberta Spencera, Karla Marxe, Émila Durkheima, Maxe Webera, Georga Simmela, Vilfreda Pareta aj. podstatnou, integrální složku jejich sociologických koncepcí (v případě Webera je vazba na historii nejsilnější, lze dokonce hovořit o tom, že jeho sociologie je historii podřízena). V myšlení mnoha sociologů této doby ještě převažovala víra v teorii pokroku a také představa, že dějiny nejsou jen nějakým nahodilým sledem událostí, nýbrž že je v nich možné odhalit zákony historického vývoje (výše zmíněná kritika Karla R. Poppera). Ambice mnohých sociologických koncepcí dějin byly značné a spolu s tím šel často ruku v ruce i přezíravý postoj k historii, která jako by se utápěla ve zbytečných detailech a nedokázala své poznání náležitě uspořádat. Pokud byl v takovém přístupu historii přiznáván nějaký význam, pak snad jedině jako zdroji materiálu pro srovnávací sociologická studia [Burke 1989: 19].

Zatímco v německy mluvících zemích se na přelomu 19. a 20. století odvážilo vybočit z rankovského rámce jen velmi málo historiků (pokus Karla Lamprechta se nesetkal s pochopením), v jiných zemích se postupně začali objevovat historikové, kteří se zasloužili o rozvoj sociálních dějin. Ve Spojených státech sehrál významnou roli Frederick Jackson Turner (1861–1932), jenž se pokusil objasnit výjimečné postavení Ameriky z hlediska hranic, které nejsou v jejím případě vedeny mezi státy, nýbrž mezi „civilizací“ a „divočinou“. James Harvey Robinson (1863–1936) vyzvedl proti politickým dějinám oblast sociálního, vědeckého a intelektuálního vývoje. Charles Austin Beard (1874–1948) interpretoval (ovlivněn Marxem) americkou občanskou válku jako konflikt mezi industrializovaným Severem a agrárním Jihem. Ve Francii připravoval nástup nové historické školy François Simiand (1873–1935), který podrobil kritice redukci dějin na historické události a velké osobnosti. Belgičan Henri Pirenne (1862–1936) rozvíjel sociální a hospodářské dějiny Evropy. Dílo holandského badatele Johana Huiizingy (1872–1945) věnované pozdnímu středověku znamenalo významný příspěvek ke kulturním dějinám.

Spekulativní charakter teorií společenského vývoje, které vznikly v druhé polovině 19. a na počátku 20. století, nepochybně významnou měrou ovlivnil skutečnost, že v dalším vývoji sociologického myšlení došlo ke znatelnému odklonu od studia dlouhodobé sociální dynamiky (i když ne k absolutnímu; výjimky existovaly, např. Pitirim A. Sorokin). V sociologii se výrazně prosadila tendence rozpracovávat modely společnosti v klidovém stavu a orientovat se na analýzu dat vypovídajících o současnosti (Norbert Elias později označí tuto tendenci jako „ústup sociologie k přítomnosti“). Jestliže až do této doby byly hlavním zdrojem takových dat především oficiální statistiky, nyní se začínají, a to především ve Spojených státech, bouřlivě rozvíjet metody vlastního empirického výzkumu (chicagská škola, Gallup, Lazarsfeld a mnozí další). Spolu s rostoucí profesionalizací sociologie narůstá její sebevědomí a zároveň i distance od historie. Přístupy historických věd přestávají být v sociologii považovány za relevantní a jejich poznatky už nejsou přijímány ani jako „surovina“ pro sociologické analýzy.

20. léta 20. století však přinášejí významný posun i do oblasti historie. Ten je spojen s nástupem školy *Annales* (podle časopisu *Annales d'histoire économique et sociale*),¹ u jejíhož zrodu stáli dva profesori univerzity ve Štrasburku Lucien Febvre (1878–1956) a Marc Bloch (1886–1944). Ti odmítli tradiční nadvládu politických dějin, a usilovali o to, aby na jejich místo bylo dosazeno zkoumání dějin ve velmi širokém pojetí. Přejímali přitom inspiraci i od sousedních disciplín; nechali se ovlivnit durkheimovskou sociologií a zejména pak nastupujícím strukturalismem. Zatímco v období před druhou světovou válkou představovali *Annales* pouze jakýsi okrajový proud, po roce 1945 se z nich stala velmi významná a vlivná škola, na jejímž rozvoji se v druhé generaci podílel Febvřův žák Fernand Braudela (autor monumentálního díla *La méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* vydaného v r. 1949), a v třetí generaci již hodně rozrůzněné seskupení historiků (reprezentujících tzv. *nouvelle histoire* / *new history*, pro níž je mj. charakteristický poměrně značný zájem o dějiny každodennosti), mezi kterými nalezneme taková jména jako Georges Duby, Jacques Le Goff, Emmanuel Le Roy Ladurie, Philippe Ariès, Mona Ozouf, François Furet aj.

Přestože se sociologie a historie od sebe v průběhu 20. století hodně vzdálily, k jejich naprostému oddělení nikdy nedošlo. Zásahu na tom má badatelská orientace, pro níž se dnes razí souhrnné označení „historická sociologie“ (v americké literatuře se setkáváme také s pojmem „historickosrovnávací/komparativní sociologie“). Soudobí autoři, kteří se k ní hlásí (jako například Dennis Smith [2006: 191]), soudí, že se jedná o disciplínu, která má své předchůdce (Hume, Smith, Ferguson, Montesquieu, Tocqueville) a k ní lze přiřadit i dílo otců zakladatelů sociologického myšlení (Marx, Weber, Durkheim). Německý autor Rainer Schützeichel [2004] začleňuje do dějin historické sociologie také tzv. „výmarskou školu“ (Alfred Weber, Werner Sombart, Alfred von Martin, Eduard Heilmann, Franz Oppenheimer, Emil Lederer, Karl Polanyi, Hans Freyer, Adolf Löwe) z období mezi dvěma světovými válkami. K dalším osobnostem patří Karl Mannheim, který uplatnil historickou perspektivu v oblasti sociologie vědění.

Ve Spojených státech Robert K. Merton inspirován Maxem Weberem zkoumal v práci *Science, Technology and Society in Seventeenth Century England* [Merton (1938) 1970] vliv anglického puritanismu na rozvoj přírodních věd. Pitirim A. Sorokin publikoval v letech 1937–1941 [Sorokin 1937–1941] dílo *Social and Cultural Dynamics*; George C. Homans zveřejnil v r. 1941 [Homans 1941] studii *English Villagers of the Thirteenth Century*. Ve všech uvedených případech šlo o významné práce, jejichž autorům bylo společné to, že v nich postupovali proti proudu, který se v té době stával v americké sociologii dominantním.

Další zásluhu na přiblížení sociologie a historie lze připsat badatelům, kteří vycházejí z okruhu Parsonsova strukturního funkcionalismu. Robert Neely Bellah publikoval v roce 1957 [Bellah 1969] práci *Tokugawa Religion*, v níž se pokusi odhalit japonský ekvivalent protestantské etiky. Neil Smelser se v knize

¹ Časopis začal vycházet v r. 1929, později byl přejmenován a od r. 1994 vychází pod novým názvem *Annales, histoire, sciences sociales*.

Social Change in the Industrial Revolution [Smelser 1959] zaměřil na otázku sociální změny, kterou studoval na příkladu vývoje britského bavlnářského průmyslu. Zájem o historickou perspektivu lze nalézt také v díle Seymoura Martina Lipseta (*The First New Nation* [Lipset 1963]). Talcott Parsons rozvinul v 60. letech teorii sociální evoluce založenou na koncepci zvyšování adaptivní schopnosti systému prostřednictvím jeho funkcionální diferenciací; dokladem tohoto úsilí jsou publikace *Societies: Evolutionary and Comparative Perspective* [Parsons (1966) 1971a] a *The System of Modern Societies* [Parsons 1971b].

Teprve v polovině 70. let 20. století se dočkalo širokého uznání dvousvazkové dílo *Über den Prozeß der Zivilisation* [Elias 1976, 2006a, 2007], které vytvořil Norbert Elias v době před druhou světovou válkou. Autor v něm předkládá poznatky svého „psychogenetického“ a „sociogenetického“ bádání, jehož výsledkem se staly dvě navzájem související teorie: civilizační teorie, vztahující se na historické proměny osobnosti a chování (1. díl), a teorie utváření státu (2. díl). Postupně byly vydány i další Eliasovy práce [Elias 1983, 2006b] včetně bohaté sekundární literatury [Šubrt 1994]. V perspektivě historické sociologie bývají jako komplement Eliasových přístupů nahlíženy studie Michela Foucaulta orientované na problematiku dějinných proměn moci, vědění a jejich vzájemného vztahu [Foucault 1999, 2000]. Jako „německý Foucault“ bývá někdy označován historik Reinhart Koselleck, jenž se zabývá dějinami pojmů – *Begriffsgeschichte* [Koselleck 2006] a jako editor řídil tvorbu monumentálního osmivazkového díla *Geschichtliche Grundbegriffe* [Koselleck et al. 1972–1997]. Na pomezí mezi historií kultury a sociologií vědění se pohybuje britský historik Peter Burke [1989, 2007].

V americké historické sociologii sehrával od druhé poloviny 60. let významnou roli levicově orientovaný Barrington Moore, který ve svém díle *Social Origins of Dictatorship and Democracy* [Moore 1967a] rozlišil tři historické cesty k moderně: buržoazní revoluci (Anglie, Francie, Spojené státy), konzervativní revoluci (Prusko, Japonsko) a rolnickou revoluci (Rusko, Čína). Jinou důležitou postavou tohoto období byl Weberem inspirovaný Reinhard Bendix, autor knih *Nation-Building & Citizenship* [Bendix (1977) 1996] a *Kings or People* [Bendix 1978]. Dnes se v odborné literatuře hovoří již o „nové historické sociologii“, která je spojována zejména se třemi jmény: Ch. Tilly, T. Skocpol a M. Mann [Spohn 2005].² Českému čtenáři je z nich patrně nejznámější Charles Tilly,³ žák Barringtona Moora a autor velké řady knižních děl, z nichž lze zmínit např. *The Vendée: A Sociological Analysis of the Counter-Revolution of 1793* [Tilly 1973] a *Coercion, Capital and European States AD 900–1990* [Tilly 1995]. Rovněž Theda Skocpol je žákyní Barringtona Moora, což se zřetelně odráží v její práci *States and Social Revolutions* [Skocpol 1979] věnované

² Řada autorů dnes projevuje svůj zájem o danou problematiku mimo tento proud nové historické sociologie a je obtížné je nějakým způsobem jednoznačně zařadit. Takovým autorem je např. americký sociolog Randall Collins [1999], který se snaží kromě mikrosociologie rozvíjet také makrosociologické, historicky orientované bádání.

³ V r. 2006 byla vydána v českém překladu Tillyho práce *Politika kolektivního násilí* [Tilly 2006].

komparativní analýze revolucí ve Francii, Rusku a Číně. Michael Mann je autorem monumentálního dvousvazkového díla *The Sources of Social Power* [Mann 1986, 1993], v němž se zabývá vývojem v oblasti sociální moci a mocenských konfigurací; v r. 2005 [Mann 2005] vydal titul *The Dark Side of Democracy* zaměřený na problematiku genocidy.

Do oblasti historické sociologie lze nepochybně přiřadit i mnohé práce Ernsta Gellnera, zejména jeho díla věnovaná otázkám nacionalismu [Gellner 1993, 2002] a obecným otázkám struktury lidských dějin (*Plough, Sword and Book* [Gellner 2001]). Na problematiku dlouhodobého vývoje civilizací se ve svém bádání programově zaměřil Jaroslav Krejčí [2002], v jehož přístupu je patrná inspirace vycházející z díla britského historika Arnolda J. Toynbee.

Významnou kapitolu historické sociologie představují soudobé koncepce světového systému, civilizační plurality a modernizační mnohotvárnosti. Analýza světového systému Immanuela Wallersteina [Wallerstein 1974, 1980, 1989]⁴ je rozvíjena především na základě dvou inspiračních zdrojů, z nichž jeden představuje neomarxismus a jím rozvinutá teorie závislosti (*dependency theory*) pracující s pojmy „centrum“ („jádro“) a „periferie“, druhým je Braudelovo pojetí historické vědy. Srovnávacímu výzkumu civilizací se věnuje Shmuel Noah Eisenstadt. Eisenstadt, který stál v 60. letech na pozicích strukturního funkcionalismu, publikoval v té době rozsáhlou studii věnovanou srovnávací analýze politických systémů předindustriálních říší [Eisenstadt 1963]. Poté se přeorientoval na problematiku civilizací osově doby [Eisenstadt 1986]⁵ a dnes na tomto základě rozvíjí koncepci „rozmanitých“ modernit (*Multiple Modernities*) [Eisenstadt 2000, 2007]. Z obdobné perspektivy se k otázkám vývoje civilizací a modernizační mnohotvárnosti staví také Jóhann Páll Árnason [2003, 2005].

I když hlavní tón v soudobé historické sociologii⁶ udávají právě takovéto velké, ambiciózní projekty, celé předmětné pole této disciplíny se jimi rozhodně nevyčerpává; vedle nich existuje i řada dílčích, specifických výzkumných oblastí. K nim dnes patří zejména problematika kolektivních mentalit, habitů a emocí, sociální paměti a kulturního traumatu.

⁴ K dalším autorům rozvíjejícím koncepci světového systému patří André Gunder Frank, Christopher Chase-Dunn, Thomas D. Hall, Janet Abu Lughod.

⁵ Koncepci osově doby (*axial age*, *Achsenzeit*) již před Eisenstadtem zformuloval Karl Jaspers. Jaspers tak označuje periodu od 8. stol. př. n. l. do 2. stol. př. n. l., kdy se v Číně, Indii i na Západě objevuje nové revoluční myšlení (na Západě Platónova filozofie, na níž navazuje křesťanství, v Indii buddhismus, v Číně konfucianismus a taoismus). Eisenstadt [2006: 253] posouvá tento interval do doby od 5. stol. př. n. l. do 1. stol. n. l.

⁶ Dodejme, že v posledních letech byla na téma historické sociologie publikována řada knih přehledového či učebnicového charakteru [Skocpol 1985; Smith 1991; Burke 1992; Welz, Weisenbacher 1998; Mikl-Horke 1999b; Szokolczai 2000; Bühl 2003; Delanty 2003; Schützichel 2004; Šubrt 2007].

Sociální změna

Styčných bodů, v nichž se setkávají zájmy historiků a sociologů, existuje, jak již bylo naznačeno, velké množství. Pokud bychom mezi nimi měli stanovit takový, který lze v sociologii obecně a v historické sociologii zvláště označit jako klíčový, pak se do centra naší pozornosti dostane koncept sociální změny, neboť právě ten se tím či oním způsobem dotýká veškeré tematiky, na níž se historická sociologie zaměřuje.

Zavedení slovního spojení „sociální změna“ do sociologického slovníku je připisováno Williamu F. Ogburnovi [Ogburn (1922) 1964] a souvisí nepochybně se snahou nahradit tímto „neutrálním“ termínem takové kontroverzní koncepty, jaké představuje pokrok, vývoj či evoluce. V protikladu ke všemu, co je statické či setrvale plynulé, znamená sociální změna dynamiku a diskontinuitu, přičemž se může týkat demografických procesů, sociálních struktur, kulturních vzorců, společností a jejich subsystémů, organizací, institucí či skupin. Sociální změny mohou obecně vzato mít různý rozsah (celkové – dílčí), závažnost a hloubku (hluboké – povrchové), různou délku trvání (dlouhodobé – krátkodobé) a rychlost (rychlé – pomalé). K problému sociální změny se vztahují teorie, které sledují dva základní cíle: a) změnu teoreticky popsat a b) vysvětlit. Teoretický popis je orientován především na vyjádření povahy a směru změny (nahrazení čeho – čím; nárůst – úbytek) a dráhy, po které probíhá (lineární, cyklická, skoková). Vysvětlení se orientuje především na otázky, jaké jsou zdroje dynamiky a inovací, jací hybatelé uvádějí změnu do pohybu a jaké faktory ovlivňují její průběh. Na téma sociální změny bylo publikováno značné množství knižních titulů,⁷ v nichž jsou většinou rozlišeny tři základní typy teorií sociální změny: evolucionismus, teorie historických cyklů a historický materialismus (autorem jednoho z nejznámějších pojednání na toto téma je Piotr Sztompka [1993]).

Evolucionismus bývá také někdy spojován s termínem modernizační model. Evolucionistickým variantám výkladu je společný předpoklad, že ve vývoji dochází k posunu od jednoduchých (nespecializovaných) forem života ke stále složitějším (komplexnějším) formám, k čemuž dochází na principu sociální (funkcionální) diferenciaci (specializace). V rámci tohoto směru pak lze rozlišit evolucionismus klasický, který je reprezentován Herbertem Spencerem a Émilem Durkheimem (líčícím evoluci jako přechod od jednoduché, mechanické solidarity k solidaritě komplexní, organické), a neoevolucionismus rozvíjený zejména v rámci strukturního funkcionalismu a neofunkcionalismu (Talcott Parsons, Neil Smelser, Wilbert Moore, Shmuel Noah Eisenstadt, Niklas Luhmann).

Ještě před Parsonsem aplikoval evoluční výkladový model ve své studii o průmyslové revoluci v roce 1959 Neil Smelser [1959]. Smelserův model [ibid: 402] má sedm stupňů: Začátkem všeho je nespokojenost aktérů s určitými aspek-

⁷ Jako příklad lze uvést práce [Moore 1967b; Nisbet 1969, 1972; Smith 1976; Schneider 1976; Mendras, Forsé 1983; Fals Borda 1985; Boudon 1986; Müller, Schmidt 1995].

ty fungování sociálního systému (první krok). Reakcí na tuto nespokojenost jsou strach a agrese, které vytvářejí napětí, jež se vybíjí v konfliktech a sociálních bouřích (druhý krok). Následující (třetí) krok je spojen se snahou tyto konflikty a bouře vyřešit prostředky sociální kontroly. Pokud se to nepodaří, dochází k hledání a vývoji nových přístupů k řešení daného problému (čtvrtá fáze), které jsou postupně specifikovány (pátá fáze), získávají závazný charakter (šestá fáze) a jsou uznány jako institucionalizované a rutinní (sedmá fáze). Poté, co proběhnou všechny uvedené kroky, vytváří se nová sociální jednota, která je z funkcionálního hlediska diferencovanější a zároveň také efektivnější.

Jestliže Smelserův výklad změny předpokládá, že hybatelem celého procesu (ve všech jeho krocích) jsou sociální aktéři, pozdější Luhmannův přístup se drží systémověteoretické logiky, v jejíž intencích je otázka evolučního vývoje vysvětlena výhradně na bázi působení tří systémových mechanismů – variace, selekce a stabilizace [Luhmann 1991: 151]; variace znamená nadprodukcí možností prožívání a jednání, selekcí se rozumí výběr použitelné alternativy, stabilizace představuje zachování a stabilizaci dosažených řešení problému. Pokud by neexistoval nadbytek možností ve formě variace, nebyla by možná ani selekce, která z nich vybírá ty, jež jsou v další linii považovány za použitelné, a zavrhuje naopak ty, které za použitelné považovány nejsou. Stabilizací pak vybrané možnosti získávají podobu elementů struktur, a jsou tak uchovány jako vzorce řešení problémů pro další reprodukci.

Talcott Parsons vypracoval schéma sociální evoluce, které mělo být kompatibilní s jeho strukturněfunkcionalistickou koncepcí. Šlo o tzv. paradigma vývojové změny založené na představě o zvyšování adaptivní schopnosti systému cestou funkcionální diferenciací [Parsons 1971a]. Parsonsovo pojetí vychází z předpokladu existence evolučních univerzálií (obecnin), jež se opakovaně objevují na různých místech zeměkoule a stávají se důležitými pro lidské přežití (základními evolučními univerzáliemi jsou jazyk, náboženství, příbuzenství a technologie). Ve své evoluční koncepci rozlišuje Parsons [ibid.: 53] tři stupně ve vývoji společností: primitivní, přechodný a moderní.

Cyklické teorie vývoje a změny jsou rozvíjeny v jakýchsi dvou základních variantách. První z nich je známá z děl Vilfreda Pareta (teorie koloběhu elit) či Pitirima A. Sorokina (dějiny jsou střídáním tří typů kulturních supersystémů, resp. tří typů kultur: „kultury spekulativní“ (*ideational*), „smyslové“ (*sensate*) a „idealistické“ (*idealistic*)). Druhou variantu nalézáme u Oswalda Spenglera (*Der Untergang des Abendlandes*, 1921) a poté v monumentálním dvanáctisvazkovém *Studiu dějin* (1934–1961) Arnolda J. Toynbee, podle něhož historie spočívá na kontinuální emergenci a zániku civilizací, z nichž každá prochází podobnými stupni „geneze, růstu, zlomu a rozkladu“ [Toynbee 1995: 144]. Aktuálně bývá mezi cyklické teorie řazena [Vester 1995: 129–145] koncepce historika Paula Kennedyho [Kennedy 1991] zabývající se problémem vzestupu a pádu velmocí, či politologická koncepce dlouhodobých historických cyklů Joshuy S. Goldsteina [Goldstein 1988], v níž je jako klíčová vyzvednuta role hegemonu světové moci.

Třetí typ teorií sociální změny lze označit jako konfliktualistický či dialektický, v zásadě se jedná o historický materialismus a jeho různé odnože. V současnosti jej reprezentují zejména britští marxističtí historikové (Eric Hobsbawm, Edward P. Thompson, Perry Anderson aj.), teoretikové světového systému (Immanuel Wallerstein, André Gunder Frank, Christopher Chase-Dunn) a někteří reprezentanti historické sociologie (Barrington Moore, Theda Skocpol). Teoretizování soudobých autorů, kteří reprezentují tento směr, ztratilo během posledních desetiletí hodně na své ortodoxnosti. Jako příklad může být připomenut Wallerstein, který opustil představu dějin jako vzestupného vývoje, a namísto toho tenduje ke koncepci cyklického střídání fází růstu a rozkladu.

Řada současných badatelů dospívá k závěru, že uvedená typologie tří základních přístupů k problematice sociální změny neposkytuje z dnešního hlediska uspokojivé, dostačující řešení a uvažuje o potřebě nových přístupů. Jedním z příkladů tohoto usilování je pokus Anthonyho Giddense formulovat alternativní teorii sociální změny, kterou nelze jednoznačně přiřadit k žádnému z uvedených tří základních typů. Giddensovy snahy na tomto poli je nutné nahlížet v kontextu jeho široce koncipovaného úsilí o rekonstrukci sociální teorie, jež vyústilo ve formulování teorie strukturace. Giddensova strukturační teorie se programově vymezuje proti Parsonsovu strukturnímu funkcionalismu – „ortodoxnímu konsenzu“, autor sám charakterizuje svůj přístup jako antifunkcionalistický a anti-evolucionistický. Evolucionismus v sociálních vědách chápe jako směr, který se opírá o analogii s biologickou evolucí; vytýká mu tendenci k unilineárnímu zjednodušení (sklon považovat určitý historický vývoj za něco zcela obecného a závazného) a zároveň i podlehnouti normativní iluzi (ekonomická a politická převaha je ztotožňována s převahou morální).

Svou vlastní koncepci sociální změny vytváří Giddens pod vlivem řady autorů. Patří k nim mj. Arnold Toynbee, který podle jeho názoru zachytil adekvátně podobu dějin ve své vizi vzestupu a sestupu jednotlivých civilizací [Giddens 1988: 294]. Další inspiraci představuje Ferdinand Braudel a jeho koncepce tří historických časů (jsou to: krátké časové průběhy – *courte durée* – spojené s individuálními osudy a jednotlivými událostmi; cyklické průběhy, jejichž příkladem jsou hospodářské cykly („konjunktury“); velmi dlouhé průběhy času – *longue durée* [Braudel 1972: 191]). Giddens spojuje své úsilí s pokusem o rekonstrukci historického materialismu. Německý sociolog Hans-Peter Müller [1992: 190] hovoří v dané souvislosti o Giddensově záměru nahradit Marxovu dialektiku výrobních sil a výrobních vztahů logikou překonávání časoprostoru. Giddens vytýká Marxovi, že jeho teorie je ve skutečnosti variantou evoluční teorie, jejíž logika je navíc redukována na jediný faktor – ekonomiku. Proti Marxovi staví Giddens [1994: 656–657] Maxe Webera jako autora, podle kterého jsou „jednofaktorové“ teorie sociální změny odsouzeny k neúspěchu. Giddens zdůrazňuje, že důležité jsou i další faktory: fyzikální prostředí, politická organizace, vojenská síla a války, kulturní faktory, ale i vliv vůdčích osobností.

K základním pojmům Giddensovy koncepce sociální změny patří: strukturační principy, epizody, intersocietální systémy, časoprostorová rozhraní (*time-*

-space edges) a světový čas. Giddens soudí, že veškerý sociální život má epizodický charakter. Historii nazírá jako epizodický vývoj, tj. jako sled „velkých epizod“ – dlouhotrvajících sekvencí oddělených změnami, které se týkají dominantních institucí nebo společností samých. V souvislosti s tím formuluje představu o existenci „kritických prahů“ změny, jejichž dosažení vede k přechodu mezi společenským formacemi (sociálními typy – *overall societal types*). Dějiny nevykazují kontinuitu, mají naopak kontingentní povahu a epizodický průběh; jejich scénáře vytváří časoprostorová koexistence různých typů společenských formací.

Sociální typy (společenské formace) lze podle Giddense vymezit pomocí časoprostorově formovaných strukturačních principů. V podstatě rozlišuje tři strukturační principy společenské integrace: a) kmenová společenství, b) třídně rozdělené společnosti, c) třídní společnosti (kapitalismus) [Giddens 1988: 236]. Všechny společnosti, ať už malé, nebo velké, nebo i zdánlivě izolované, existují přinejmenším ve volném spojení s jinými společnostmi. Další logický krok v Giddensově myšlení proto představuje pokus o vysvětlení současné koexistence různých společenských formací. Pracuje s představou čtyř intersociálních systémů [ibid.: 238], produkujících a reprodukujících globální historické scénáře založené na časoprostorové koexistenci různých společenských formací v jejich specifické historické podobě; jsou to: a) prehistorické systémy (kmenová společenství), b) impéria (třídně rozdělené společnosti + kmenová společenství), c) raná kapitalistická světová ekonomika (třídní společnosti + třídně rozdělené společnosti + kmenová společenství), d) současná kapitalistická světová ekonomika (kapitalistické společnosti + státněsocialistické společnosti + rozvojové země + třídně rozdělené společnosti + kmenová společenství). Koexistenci a kontakt mezi různými společenskými formacemi Giddens spojuje s pojmem časoprostorová rozhraní (*time-space edge*), jímž vyjadřuje konfliktní nebo symbiotickou povahu vztahů mezi společnostmi různých strukturačních typů.

Obecně lze konstatovat, že Giddens se ve svém teoretickém díle pokusil formulovat abiciózní teorii sociální změny, která však v soudobých sociálních vědách příliš výraznou odezvu nezaznamenala, přesto že je možné ji považovat za kompatibilní s takovými aktuálními přístupy, jaké dnes představuje např. koncepce *multiple modernities*. Jedním ze základních rysů Giddensova uvažování je antievolucionismus. Autor v daném kontextu vznáší kritické výhrady, které sice přesně postihují slabiny starších evolučních koncepcí (konce 19. a počátku 20. století), avšak ve vztahu k soudobým představám (jaké reprezentuje např. Niklas Luhmann) už zcela adekvátní nejsou. Evoluční teorie má být v Giddensově díle nahrazena pojmem epizody, který však není dostatečně jasně vymezen. Navíc zůstává otázkou i to, proč by tento epizodický přístup nemohl být s moderní variantou evoluční teorie slučitelný.

Giddens se staví také proti diferenciaci mikro- a makrosociální úrovně. Tato distinkce má být podle jeho názoru překonána prostřednictvím teorie struktury. Samotný výklad sociální změny se však v Giddensově podání drží zcela tradičně na makroúrovni, aniž by autor ukázal, jak by bylo možné v tomto ohledu principy strukturační teorie uplatnit (to se může týkat např. otázky role velkých

historických osobností – Giddens připouští, že tyto osobnosti mohou mít na sociální změnu vliv, avšak vysvětlení k tomu nepodává, přestože se zde principy jeho strukturační teorie nabízejí).

I když se Giddens sám prezentuje jako antifunkcionalista, má, jak na to ostatně upozorňují i někteří jeho kritikové [Müller 2002: 196], tendenci sklouzávat k funkcionalismu (Giddensova konceptualizace čtyř základních institucionálních klastrů představená v díle *Důsledky modernity* [Giddens 1998: 59] se až nápadně podobá Parsonsově schematicke AGIL). Navíc Giddensovo pojetí současnosti jako radikalizované modernity rozvíjející a radikalizující náběhy a tendence, jež byly v nějaké podobě přítomny již v předchozí, počáteční fázi modernity, do značné míry evokuje jím kritizovaný obraz sociální evoluce.

Sociologie (a nejen ta historická) dnes nazrála do situace, která volá po nových přístupech k formulování teorie sociální změny. Giddensův příspěvek na toto téma, zdá se, žádnou významnější alternativu v současnosti nepředstavuje. Soudobé sociální vědy se v tomto ohledu nacházejí ve fázi hledání. Symptomatické pro tuto situaci je, že inspirace se hledá i mimo tradiční domény sociologie a že na popularitě získávají takové pojmy jako komplexita, bifurkace, turbulence, chaos, krize, katastrofa či kolaps.

Závěrem lze konstatovat, že úroveň řešení, které dnes nabízí koncepce sociální změny, v zásadě koresponduje s celkovým stavem sociologické teorie, pro který je charakteristická jistá stagnace. Sociální změna přitom patří k oněm výzkumným problémům, pro jejichž řešení se jako žádoucí jeví interdisciplinárta. Toto téma velmi dobře demonstuje skutečnost, že existují oblasti bádání, v nichž se může sociologie spojit s historií při řešení společných otázek a vzájemně se podněcovat a inspirovat k nalézání nových přístupů. Zda může mít historická věda zájem se k takovému úsilí připojit, o tom bude nejspíš rozhodovat i to, nakolik silně v ní bude pociťována potřeba velké, obecné teorie.

JIRÍ ŠUBRT od r. 1990 přednáší sociologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Je autorem nebo spoluautorem několika knižních publikací: *Civilizační teorie Norberta Eliase* (1996); *Problém času v sociologické teorii* (2000); *Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie* (2001); *Čas a společnost* (2003); *Talcott Parsons a jeho přínos soudobé sociologické teorii* (2006, editor), *Postparsonsové teorie sociálních systémů* (2007, editor), *Historická sociologie* (2007, editor), *Soudobá sociologie I., II., III. (2007, 2008 spolu s kolektivem)*.

Literatura

- Abrams, Philip. 1982. *Historical Sociology*. Shepton Mallet: Open Books.
- Árnason, Jóhann P. 2003. *Civilizations in Dispute: Historical Questions and Theoretical Traditions*. Leiden: Brill.
- Árnason, Jóhann P. 2005. *Axial Civilizations and World History*. Leiden: Brill.
- Bellah, Robert N. (1957) 1969. *Tokugawa Religion: The Values of Pre-Industrial Japan*. New York: Free Press.
- Bendix, Reinhard. (1977) 1996. *Nation-Building & Citizenship: Studies of our Changing Social Order*. New Brunswick, N.J.: Transaction.
- Bendix, Reinhard. 1978. *Kings or People: Power and the Mandate to Rule*. Berkeley: University of California Press.
- Boudon, Raymond. 1986. *Theories of Social Change: A Critical Appraisal*. Berkeley: University of California Press.
- Braudel, F. 1972. „Geschichte und Sozialwissenschaften – Die ‚longue durée‘.“ Pp. 189–215 in H. U. Wehler (ed.). *Geschichte und Soziologie*. Köln: Kiepenheuer – Witsch.
- Bryant, Joseph M. 1994. „Evidence and Explanation in History and Sociology: Critical Reflections on Goldthorpe’s Critique of Historical Sociology.“ *The British Journal of Sociology* 45: 3–19.
- Bühl, Walter L. 2003. *Historische Soziologie: Theoreme und Methoden*. Münster: Lit.
- Burke, Peter. 1989. *Soziologie und Geschichte*. Hamburk: Junius.
- Burke, Peter. 2007. *Společnost a vědění: Od Gutenberga k Diderotovi*. Praha: Karolinum.
- Cahnman, Werner J., Alvin Bokoff (ed.). 1964. *Sociology and History: Theory and Research*. New York: The Free Press.
- Collins, Randall. 1999. *Macrohistory: Essays in Sociology of the Long Run*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Delanty, Gerard (ed.). 2003. *Handbook of Historical Sociology*. London: Sage.
- Eisenstadt, Shmuel Noah. 1963. *The Political Systems of Empires: The Rise and Fall of the Historical Bureaucratic Societies*. New York: Free Press.
- Eisenstadt, Shmuel Noah (ed.). 1986. *The Origins and Diversity of Axial Age Civilisations*. New York: SUNY Press.
- Eisenstadt, Shmuel Noah. 2000. *Vielfalt der Moderne*. Weilerswist: Velbrück Wissenschaft.
- Eisenstadt, Shmuel Noah. 2006. *The Great Revolutions and the Civilizations of Modernity*. Leiden: Brill.
- Eisenstadt, Shmuel Noah. 2007. *Multiple Modernities: der Streit um die Gegenwart*. Berlin: Kulturverl. Kadmos.
- Elias, Norbert. 1976. *Über den Prozeß der Zivilisation: Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*. Bd. 1., 2. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Elias, Norbert. 1983. *Die höfische Gesellschaft: Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Elias, Norbert. 2006a, 2007. *O procesu civilizace: Sociogenetické a psychogenetické studie*. Díl 1., 2. Praha: Argo.
- Elias, Norbert. 2006b. *Spoločnosť indivíduí*. Bratislava: Kalligram.
- Fals Borda, Orlando (ed.). 1985. *The Challenge of Social Change*. London: Sage.
- Foucault, Michel. 1999. *Dějiny sexuality I.: Vůle k vědění*. Praha: Hermann a synové.
- Foucault, Michel. 2000. *Dohlížet a trestat: Kniha o zrodu vězeňství*. Praha: Dauphin.
- Gellner, Ernest. 1993. *Národy a nacionalismus*. Praha: Hřibál.
- Gellner, Ernest. 2001. *Pluh, meč a kniha: Struktura lidských dějin*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

- Gellner, Ernest. 2002. *Nacionalismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Giddens, Anthony. 1979. *Central Problems in Social Theory*. London: Macmillan.
- Giddens, Anthony. 1988. *Die Konstitution der Gesellschaft. Grundzüge einer Theorie der Strukturierung*. Frankfurt am Main: Campus.
- Giddens, Anthony. 1994. *Sociology*. Cambridge: Polity Press. (druhé vydání)
- Giddens, Anthony. 1998. *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Goldthorpe, John H. 1991. „The Uses of History in Sociology: Reflections on Some Recent Tendencies.“ *The British Journal of Sociology* 42: 211–230.
- Goldthorpe, John H. 1994. „The Use of History in Sociology: A Reply.“ *The British Journal of Sociology* 45: 55–77.
- Goldstein, Joshua S. 1988. *Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age*. New Haven: Yale University Press.
- Homans, George C. 1941. *English Villagers of the Thirteenth Century*. New York: Russell & Russell.
- Käsler, Dirk. 1976, 1978. *Klassiker der soziologischen Denkens*. Bd. 1, 2. München: C. H. Beck.
- Kennedy, Paul. 1991. *Aufstieg und Fall der großen Mächte: Ökonomischer Wandel und militärischer Konflikt von 1500 bis 2000*. Frankfurt am Main: Fischer.
- Koselleck, Reinhart, Otto Bruner, Werner Conze (ed.). 1972–1997. *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 1–8. Stuttgart: Ernst Klett.
- Koselleck, Reinhart. 2006. *Begriffsgeschichten: Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Krejčí, Jaroslav. 2002. *Postižitelné proudy dějin: Civilizace a sociální formace, struktury a procesy, kultura a politika, revoluce a renesance, náboženství, národy a státy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Lipset, Seymour Martin. 1963. *The First New Nation: The United States in Historical and Comparative Perspective*. New York: Basic Book.
- Lipset, Seymour Martin. 1968. „History and Sociology: Some Methodological Considerations.“ Pp. 20–58 in S. M. Lipset, Richard Hofstadter. *Sociology and History*. New York: Basic Books.
- Loužek, M. 2001. *Spor o metodu*. Praha: Karolinum.
- Luhmann, Niklas. 1991. *Soziologische Aufklärung. Bd. 2. Aufsätze zur Theorie der Gesellschaft*. Köln, Opladen: Westdeutscher Verlag. (4. vydání)
- Mann, Michael. 1986, 1993. *The Sources of Social Power*. Vol. 1, 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, Michael. 1994. „In Praise of Macro-Sociology: A Replay to Goldthorpe.“ *The British Journal of Sociology* 45: 37–54.
- Mann, Michael. 2005. *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mendras, Henri, Michel Forsé. 1983. *Le changement social: Tendances et paradigmes*. Paris: Armand Colin.
- Merton, Robert K. (1938) 1970. *Science, Technology and Society in Seventeenth Century England*. New York: Howard Fertig.
- Mikl-Horke, Gertraude. 1999a. „Die Wiederkehr der Geschichte: Zur historischen Soziologie der Gegenwart.“ *Österreichische Zeitschrift für Soziologie* 19 (3): 3–33.
- Mikl-Horke, Gertraude. 1999b. *Historische Soziologie der Wirtschaft. Wirtschaft und Wirtschaftsdenken in Geschichte und Gegenwart*. München: Oldenbourg.
- Moore, Barrington, Jr. 1967a. *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. London: Allen Lane.
- Moore, Wilbert E. 1967b. *Strukturwandel der Gesellschaft*. München: Juventa.

- Mouzelis, Nicos. 1994. „In Defence of ‚Grand‘ Historical Sociology.“ *The British Journal of Sociology* 45: 31–36.
- Müller, Hans-Peter. 1992. *Sozialstruktur und Lebensstile: Der neuere theoretische Diskurs über soziale Ungleichheit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Müller, Hans-Peter, Michael Schmid (eds.). 1995. *Sozialer Wandel: Modellbildung und theoretische Ansätze*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Müller, Klaus. 2002. „Die Strukturierung der Moderne: Anthony Giddens Beitrag zu Sozialtheorie und soziologischer Zeitdiagnose.“ Pp. 163–201 in C. Stark, Ch. Luhusen (eds.). *Theorien der Gesellschaft: Einführung in zentrale Paradigmen der soziologischen Gegenwartsanalyse*. München, Wien: Oldenbourg Verlag.
- Nisbet, Robert. 1969. *Social Change and History*. New York: Oxford University Press.
- Nisbet, Robert (ed.). 1972. *Social Change*. Oxford: Basil Blackwell.
- Oakeshott, Michael Joseph. 1983. *On History, and Other Essays*. Oxford: Basil Blackwell.
- Ogburn, William F. 1964. *On Culture and Social Change: Selected Papers*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Parsons, Talcott. 1971a. *Společnosti: Vývojové a srovnávací hodnocení*. Praha: Svoboda.
- Parsons, Talcott. 1971b. *The System of Modern Societies*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Popper, Karl R. 2000. *Bída historicismu*. Praha: Oikoymenth.
- Schneider, Louis. 1976. *Classical Theories of Social Change*. Morristown, N.J.: General Learning Press.
- Schützeichel, Reiner. 2004. *Historische Soziologie*. Bielefeld: Transcript.
- Skocpol, Theda. 1979a. *States nad Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skocpol, Theda. 1985. *Vision and Method in Historical Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smelser, Neil J. 1959. *Social Change in the Industrial Revolution*. London: Routledge.
- Smith, Anthony D. 1976. *Social Change: Social Theory and Historical Processes*. London: Longman.
- Smith, Dennis. 1991. *The Rise of Historical Sociology*. Philadelphia: Temple University Press.
- Smith, Dennis. 2006. „Historická sociální teorie.“ Pp. 189–214 in Austin Harrington et al. *Moderní sociální teorie*. Praha: Portál.
- Sorokin, Pitirim A. 1937–1941. *Social and Cultural Dynamics*. New York: American Book Company.
- Spohn, Willfried. 2005. „Neue Historische Soziologie: Charles Tilly, Theda Skocpol, Michael Mann.“ Pp. 196–230 in Dirk Kaesler (ed.). *Aktuelle Theorien der Soziologie*. München: Beck.
- Szokolczai, Árpád. 2000. *Reflexive Historical Sociology*. London: Routledge.
- Sztompka, Piotr. 1993. *The Sociology of Social Change*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Šubrt, Jiří. 1994. „Civilizační teorie Norberta Eliase.“ *Sociologický časopis* 30 (2): 191–200.
- Šubrt, Jiří (ed.). 2007. *Historická sociologie: Teorie dlouhodobých vývojových procesů*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Tilly, Charles. 1973. *The Vendée: A Sociological Analysis of the Counter-Revolution of 1793*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Tilly, Charles. 1995. *Coercion, Capital and European States, AD 900–1990*. Oxford: Blackwell.
- Tilly, Charles. 2006. *Politika kolektivního násilí*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Toynbee, Arnold J. 1995. *Studium dějin*. Praha: Práh.
- Vester, Heinz-Günter. 1995. *Geschichte und Gesellschaft: Ansätze historisch-komparativer Soziologie*. München: Quintessenz.

- Wallerstein, Emmanuel. 1974, 1980, 1989. *The Modern World-System*. Vol. 1, 2, 3. New York: Academic Press.
- Welz, Frank, Uwe Weisenbacher (ed.). 1998. *Soziologische Theorie und Geschichte*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Wiersing, Erhard. 2007. *Geschichte des historischen Denkens: Zugleich eine Einführung in die Theorie der Geschichte*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.